

5. Киричук О. Львівська Ставропігійська бурса в другій половині 60-х р. XIX – початку XX ст. / О. Киричук // Історія релігій в Україні : матеріали ІХ Міжнар. конгр., 11–13 травня 1999 р. – Львів : Логос, 1999. – Кн. 1. – С. 155–157.
6. Любар О. Історія української педагогіки : навчальний посібник / О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федорченко. – К. : Ін-т змісту і методів навчання М-ва освіти України, 1998. – 356 с.
7. Петрів Р. Освіта – джерело формування і утвердження національної ідеї українців Східної Галичини (1800–1914 рр.) / Р. Петрів // Поліття. – 1998. – № 31. – С. 2.
8. Петрів Р. Освіта – джерело формування і утвердження національної ідеї українців Східної Галичини (1800–1914 рр.) / Р. Петрів // Поліття. – 1998. – № 16. – С. 2.
9. Рибалка І. Історія України : підруч. для іст. ф-тів вищ. навч. закл. : у 2 ч. / І. Рибалка. – Харків : Основа, 1997. – Ч. 2 : Від початку XIX ст. до лютого 1917 року. – 480 с.
10. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : нариси / [за ред. М. Ярмаченка та ін.]. – К. : Радянська школа, 1991. – 381 с.
11. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
12. Стан шкіл в Галиції // Учитель. – 1871. – Ч. 8. – С. 31.
13. Стеблій Ф. Духовний п'ємонт України : етнонаціональний розвиток центрального регіону Східної Галичини в другій половині XIX – на поч. XX ст. / Ф. Стеблій // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 1–2. – С.13–25.
14. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 144 с.
15. Шкільництво народне // Учитель. – 1890. – Ч. 21. – С. 343–345.
16. Без назви // Учитель. – 1871. – Ч. 7. – С. 27.

At the article the process of evolution of education is considered in East Galychyna in time of its including to the empire of Gabsburgs. Thus empery tendencies are analysed in combination with those which carried local character. Certainly also specific of influence on the educational sphere of religious, social and political processes.

Key words: education, concordat, church, school, gymnasium, reform.

УДК 94 (477) 1985/1991: 323 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

Степан Кобута, Лариса Кобута

ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 1990 РОКУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТА НАСЛІДКИ

У статті досліджуються умови проведення та наслідки виборів 1990 року в Україні на республіканському та регіональному рівнях. Розглянуто особливості процесу підготовки, розвитку виборчої кампанії, політико-ідейної позиції основних її учасників. З'ясовано, що вибори 1990 року за своїм характером стали першими вільними демократичними виборами, унаслідок яких змінилася система політико-владних відносин, що сприяло поглибленню демократизації українського суспільства та посиленню боротьби за національно-державний суверенітет.

Ключові слова: вибори, демократизація, комуністична влада, національно-демократичні сили, неформальні організації, політична боротьба.

У березні 2010 року виповнилося двадцять років із часу проведення в Україні (тогочасній Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР)) перших вільних виборів, які були означені в науковій літературі як демократичні. З точки зору історичної оцінки, їхнє проведення стало важливою віхою на шляху демократизації суспільного життя республіки, а наслідки спричинили активізацію політичної боротьби між комуністичним і національно-демократичним таборами, що, зрештою, привело до здобуття державної незалежності України.

У сучасній історіографії виборча кампанія 1990 року розглядається в контексті загальнополітичного процесу й має відповідну традицію відображення в працях О.Бойка [23; 24], О.Гараня [25], С.Кульчицького [27], В.Литвина [28; 29] та ін. Основна увага авторів концентрувалася на процесі розгортання виборчих перегонів, програмах політичних опонентів – партапарату і національно-демократичних сил, підсумках виборів до Верховної Ради УРСР XII скликання (пізніше вона отримала назву Верховна Рада

України першого демократичного скликання). Водночас автори майже не розглядали специфіки проведення виборів на регіональному рівні, у тому числі й гостроти виборчого протистояння до місцевих рад. Сучасні праці з політичної історії України стосовно кампанії 1990 року мають, в основному, поверхневий характер, часто є констатацією загальних фактів.

Тож мета статті – з'ясувати особливості проведення виборчої кампанії 1990 року на загальнодержавному та регіональному рівнях, розглядаючи їх як важливий чинник загальнополітичної боротьби, що зумовили зміни в системі державно-владних відносин і зрушення в національно-політичній свідомості населення республіки. Ураховуючи той факт, що виборча кампанія 1990 року та її наслідки привели до якісних змін у суспільно-політичному житті західноукраїнського регіону, значна увага авторів приділена саме тенденціям демократичного розвитку в цій частині тогочасної України.

В умовах проголошеної в СРСР політики “перебудови” важливе місце займало питання демократизації суспільного життя, яке не в останню чергу пов'язувалося із зміною характеру політико-владних відносин у СРСР, передачі реальних важелів влади від комітетів тогочасної Комуністичної партії Радянського Союзу до радянських державних органів. Наскільки ця проблема була складною, указує сам характер проведення подібної реформи, на яку лідер партії й країни М.Горбачов відважився тільки на четвертому році перебування при владі. При цьому саме реформування здійснювалося партапаратом, що неминуче вело до вихолощення демократичної процедури, підміни її імітацією діяльності.

Символом демократизації, своєрідним “двигуном змін” і активним опонентом партноменклатурі стали новітні самодіяльні громадські формування. На відміну від офіційно зареєстрованих і підконтрольних партійно-державній владі організацій, вони сповідували загальнодемократичні ідеї, активно включалися в суспільне життя, зберігаючи за собою незалежність від партійних чиновників, за що одержали назву “неформальні”. Їхня діяльність ставала альтернативою для виходу суспільної енергії для тих громадян, хто не міг або не хотів бути пов'язаним з офіційними комуністичними структурами. До таких людей належали представники дисидентського руху, які отримали волю та можливість активізації власної суспільно-політичної позиції через легальні форми боротьби з режимом [26]. Поява Українського культурологічного клубу в Києві, відновлення Української гелсінської групи, трансформованої в Українську гелсінську спілку (УГС) у Львові, створення науково-культурницьких, історико-просвітницьких, екологічних товариств були прологом до початку широкого суспільно-політичного руху, який вивів на політичну арену України масові, альтернативні офіційним структурам Товариство української мови імені Т.Шевченка (ТУМ) і Народний рух України за перебудову (НРУ).

На перших порах М.Горбачов намагався використати недемократичну владну вертикаль для здійснення демократичних перетворень, ідеологічно оформивши це як процес “оновлення партії”. Однак спроби демократизувати країну за допомогою самої номенклатури неминуче вели до зростання опору з її боку. Адже традиційно партійний апарат підтримував тільки ті ініціативи, які безпосередньо не зачіпали особистих інтересів партійних чиновників. Цей консерватизм був відображенням корпоративності партійно-номенклатурних рядів, безконтрольності й відсутності дієвого механізму впливу широкої громадськості на поведінку партійних керівників.

Задекларовані М.Горбачовим у 1988 році, під час ХІХ партійної конференції КПРС, у рамках майбутньої конституційної реформи наміри передачі частини владних повноважень від партійних комітетів до радянських органів, проведення прямих виборів керівників місцевих рад (передбачалося, що відповідні щодо рангу секретарі партійних комітетів повинні були обиратися на такі посади) мали демонструвати конкретні приклади демократизації владної структури. Ці кроки свідчили про пошук моделі

реформування існуючої в умовах однопартійного комуністичного диктату партійно-політичної системи, зменшення впливів тих реакційних, консервативних сил у КПРС, що не хотіли й “не могли поступитися принципами”^{*}.

Зрештою, був отриманий певний практичний досвід. Ще в червні 1987 року, під час проведення виборів до місцевих (районних, сільських) рад, в окремих виборчих округах як експеримент владою були апробовані елементи нових виборчих правил (альтернативність вибору кандидатів, використання кабінки для голосування) для з’ясування ступеня готовності громадян до таких виборчих змін. На фоні вже традиційної рутини виборів радянського зразка, де важливою була не процедура голосування – абсолютно контрольована владою з мінімізацією будь-якої можливості заявити про своє справжнє волевиявлення, а сам факт майже стовідсоткового результату за представників блоку “комуністів і безпартійних”, альтернативи якому офіційно не існувало.

Тож не дивно, що вже перші загальносоюзні вибори весною 1989 року народних депутатів на З’їзд народних депутатів СРСР стали важливим каталізатором суспільної активності населення, оскільки ламали існуючий стереотип “виборів без вибору”. Вони проводилися за новим виборчим законом, що передбачав розширену процедуру висунення кандидатів, альтернативність вибору, обов’язкове використання кабінки для голосування. Наявність цих новинок дозволяла владі декларувати вибори як демократичні, тому робився й відповідний висновок, що обрана демократичним шляхом влада вже не могла вважатися тоталітарною [27, с.73].

Однак вибори 1989 року, які, безумовно, можна вважати своєрідним прологом наступних вільних виборів, демократичними назвати важко, оскільки вони проводилися ще в далеких від демократії умовах і контроль над виборчим процесом з боку партійної влади зберігався досить міцно. Цьому сприяли й закладені в законі механізми впливу, за якими третина депутатського складу обиралася (фактично призначалася) за квотами офіційних громадських організацій (КПРС, ВЛКСМ, профспілок та ін.). Для мажоритарних кандидатів (тих, хто обирався в територіальних і національно-територіальних округах) передбачалася процедура реєстрації їх офіційними кандидатами на окружних виборчих зборах, які, як і склад виборчих комісій, повністю контролювалися партійними комітетами. Тому кандидатами в депутати могли стати люди з лояльною до існуючої системи позицією, усіх “незручних” претендентів відсіювали ще на окружних зборах виборців. На фоні “прохідних” слюсарів і доярок не могли пройти крізь “сито” окружних зборів багато відомих активною громадянською позицією, участю в діяльності неформальних організацій постатей, які викликали неприйняття влади. Наприклад, у Львові не було допущено до реєстрації кандидатом у депутати ініціатора створення місцевого аналога ТУМ, письменника Р.Іваничука, в Івано-Франківську – поета й громадського діяча С.Пушика.

Але й за таких умов усі перші секретарі обкомів КПУ західноукраїнських областей балотувалися на безальтернативній основі. І в більшості округів, зважаючи на “анкетний” підбір кандидатів, гострої боротьби не передбачалося. Навіть співвідношення кількості мандатів і зареєстрованих на них претендентів заздалегідь визначало потрібний владі результат: на 4 місця у Волинській і Рівненській областях претендувало відповідно по 6 осіб, на стільки ж місць у Закарпатській, Тернопільській і Чернівецькій – по 7 осіб, на 5 місць в Івано-Франківській – 6 претендентів, на 9 у Львівській – 15 кандидатів [3, арк.51].

Проти передвиборних маніпуляцій офіційної влади рішуче виступали новітні організації. За рішенням координаційної ради УГС її активісти закликали громадян

^{*} Ці слова стали своєрідною оцінкою характеру перебудови з боку тих, хто виступав проти політики “перебудови”. Узяті з назви статті Ніни Андрєєвої “Не могу поступится принципами”, опублікованої в газеті (“Советская Россия”, 13 березня 1988 р.), що стала своєрідним маніфестом противників демократизації та опонентів курсу М.Горбачова.

бойкотувати вибори, мотивуючи свої заклики недемократичністю виборчого закону та діями місцевої влади. Вони організовували передвиборні мітинги, на яких вимагали відкликання висунутих партапаратом кандидатів. Особливо бурхливо події розвивалися у Львові, де вплив УГС був найбільшим. Під страхом утрати контролю над виборчим процесом (про це відкрито заявив на засіданні політбюро ЦК КПУ перший секретар Львівського обкому КПУ Я.Погребняк [2, арк.86]), львівська влада застосувала проти зібрань громадян силові дії. 12 березня міліція вчинила фізичну розправу над 20-тисячним передвиборним мітингом у Львові, організованим УГС та іншими неформалами, десятки людей були побиті, 108 заарештовано, 36 притягнуто до адміністративної відповідальності [18, арк.3–4]. Подібні події мали місце й у Рівному [1, арк.15], а в Тернополі влада взагалі заборонила проведення передвиборного мітингу 19 березня.

На Прикарпатті проти передвиборної практики місцевих партапаратників виступали активісти місцевого науково-культурного товариства “Рух” і філії УГС. Беручи участь у зборах кандидатів з виборцями, вони відкрито полемізували з представниками влади, закликали безальтернативних кандидатів зняти свої кандидатури, а громадян голосувати проти них. За визнанням місцевого обкому, чимало ідеологічних працівників виявилися неготовими вести відкриту дискусію, що використовували неформали, беручи на себе ініціативу в проведенні передвиборних зустрічей. Як результат їхньої роботи, багато виборців у найбільших містах області проголосували проти апаратних висуванців, а понад 32 тис. виборців узагалі не взяли участі в голосуванні [9, арк.5–6].

Якщо врахувати, що традиційна явка на виборах радянського часу складала 99,98% виборців у списках, цей момент указував на ослаблення страху як спонукальної причини обов’язкової участі в голосуванні. А в селах Церківна й Бубнище Долинського району вибори були зірвані через бойкот виборців. Більшість з них активно виступала за відновлення прав Української греко-католицької церкви, у відповідь на ігнорування владою вимог реєстрації своїх громад узагалі відмовилися голосувати, тож вибори були визнані такими, що не відбулися [9, арк.6].

Частина новітніх формувань обрала більш раціональну позицію. Вона підтримувала демократично налаштованих кандидатів, які йшли на співпрацю з неформалами. Саме за їхньої підтримки одержали депутатські мандати письменник Р.Гром’як у Тернополі, військовослужбовець В.Мартиросян у Рівному, журналіст Л.Сандуляк у Чернівцях. У Львові члени ТУМ і Товариства Лева, виступаючи проти бойкоту виборів, який, на їхню думку, тільки полегшував проведення партійною владою своїх претендентів, підтримували демократично налаштованих кандидатів [16, арк.84].

Як зазначав О.Бойко, опозиційні кандидати та їх команди, маючи обмежений ресурс, використовували диференційований підхід до виборців, масові мітинги й зустрічі з ними, роблячи ставку на окремі вікові, професійні чи національні групи*. Частина партпрацівників виявилася просто неготовою до участі у відкритих дискусіях, тож компенсувалися ці навички відповідним адміністративним ресурсом [23, с.31–32].

Загальні підсумки виборів 26 березня 1989 року по мажоритарних округах (територіальних і національно-територіальних) засвідчили перемогу переважної більшості прогнозованих кандидатів від влади. За тогочасним виборчим законом переможець повинен був набрати більше 50 відсотків голосів. Відома фраза В.Щербицького: “Ми виграли велику політичну кампанію в складних умовах. В країні обрано 80% членів партії, в республіці 88%” і дані, які навів у своїй праці В.Литвин [29, с.141–142], нібито засвідчували абсолютну кількісну перевагу виразників тогочасної компартії. Але, незважаючи на достатньо щільний прес влади, народними депутатами СРСР були обрані демократично налаштовані О.Гончар, В.Гришук, Ю.Донченко, С.Конєв, В.Мар-

* Автор, на жаль, допустився прикрої помилки, стверджуючи, що неформали організували 1200 мітингів і зібрань з виборцями. Ця цифра стосується виборчої кампанії 1990 року, у лютому-березні 1989 року, за винятком Львова, публічні зібрання й мітинги були швидше винятком, ніж фактом.

тиросян, В.Черняк, Ю.Щербак, В.Яворівський, А.Ярошинська та ін., частина з яких увійшла до складу Міжрегіональної депутатської групи у Верховній Раді СРСР, взяла активну участь у створенні Народного руху України за перебудову.

Результати виборів у західноукраїнському регіоні теж були неоднозначними. У Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій областях вони завершилися перемогою більшості прогнозованих для влади кандидатів, хіба що на Закарпатті програв перший секретар Г.Бандровський. Ситуація на Львівщині була набагато драматичнішою. Тут у дев'яти округах було обрано 5 депутатів, у чотирьох призначені повторні вибори. Зазнав поразки перший секретар Львівського обкому Я.Погребняк, набравши всього 40% голосів. Доповідаючи на засіданнях політбюро ЦК КПУ 30–31 березня, він пояснював причини поразки активною позицією новітніх формувань, суттєвим падінням авторитету партійних органів. Як приклад існування антиноменклатурних настроїв не тільки в жителів Львівщини, але й виборців з інших регіонів країни, що брали участь у голосуванні в курортній зоні Львівщини, він навів результати голосування курортників, 20 тис. з яких теж проголосували проти нього [2, арк.85–93].

Ухвалена на засіданні політбюро постанова про підсумки виборів і подальшу політичну роботу лягла в основу директив місцевим партійним комітетам, де вказувалося, що основне вістря ідеологічної й практичної роботи партійних, державних і правоохоронних органів повинно спрямовуватися на придушення діяльності новоутворених демократичних організацій і, насамперед, УГС і НРУ [15, арк.5–10].

Яскравим прикладом втілення конфронтаційної лінії в життя стала боротьба львівського партапарату проти тогочасного лідера Руху І.Драча під час повторних травневих виборів в одному з львівських округів. Висунутий 37 трудовими колективами Львова І.Драч так і не був зареєстрований кандидатом у депутати, що викликало в місті й області серію мітингів протесту, нове загострення політичної обстановки. Наслідком партоткратичної обструкції І.Драчу стала підтримка населенням інших демократично налаштованих кандидатів, яка дозволила з другої спроби одержати мандати літераторові Р.Братуню та представникові львівського комсомолу Ю.Сорочику.

Варто погодитися з висновком О.Гараня, що виборча кампанія 1989 р. стала свідченням суспільної радикалізації і, водночас, сама сприяла радикалізації Галичини [25, с.39]. Адже на фоні гострих політичних баталій Львівщини відносно “тихі” вибори в сусідніх областях, обраний там консервативний депутатський склад, який у ході роботи І з’їзду народних депутатів СРСР попав у розряд “агресивно-мовчазної більшості”, збуджували суспільну свідомість виборців і спонукали до активної участі в громадсько-політичному житті. Так, уже в травні, на хвилі критичного ставлення багатьох буковинців до представників партноменклатури, програв на повторних виборах у Чернівецькій області головний опонент Руху Л.Кравчук [21, с.395–396].

Виборча кампанія 1989 р. продемонструвала чималий політичний потенціал УГС та інших неформалів, висунувши на порядок денний завдання об’єднання зусиль демократичних сил. Масовий вихід невивільненої раніше суспільної енергії знайшов своє активне застосування в боротьбі за створення Народного руху України за перебудову, процес організаційного створення якого припав на весну-літо 1989 року й завершився Установчим з’їздом у вересні. Паралельно із цим у республіці, а особливо в західних областях, розгорнувся активний процес “мітингової демократії”, у який було втягнуто мільйони громадян. Політичне життя восени позначилося знаковою подією – відставкою з посади першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького та боротьбою двох політичних таборів – компартії й демократичних сил (їхній кістяк склали новітні національно-демократичні організації) за зміст нового виборчого закону, за яким мали обиратися в березні 1990 року новий склад Верховної Ради УРСР і місцеві ради.

Опублікований у серпні 1989 р. проект Закону “Про вибори народних депутатів УРСР”, підготовлений у надрах апарату ЦК Компартії України, практично зберігав усі антидемократичні положення союзного закону, за яким проводилися вибори весною 1989 р. У ньому передбачалися скликання З’їзду народних депутатів УРСР і, відповідно, непрямі вибори Верховної Ради УРСР, квотування частини депутатських місць за громадськими організаціями, широкі права виборчих комісій у питанні реєстрації кандидатів та інше. Група демократично налаштованих депутатів УРСР від України утворила в Києві Республіканський депутатський клуб України. Його члени взялися за розробку альтернативного законопроекту, висунувши п’ять принципових позицій щодо змісту документа: одна людина – один голос; скасування представництва депутатів від громадських організацій; прямі вибори Верховної Ради УРСР; прямі вибори президента УРСР (уперше публічно було заявлено про необхідність уведення такої посади); альтернативність вибору – на один мандат не менше двох кандидатів.

Незважаючи на протидію партійно-державної влади, цей законопроект був опублікований у “Літературній Україні” і його публікація забезпечила можливість широкого обговорення та порівняння двох варіантів у республіці. Більшість новітніх громадських організацій і, у першу чергу, НРУ, підтримала альтернативний законопроект, розгорнувши в республіці широку пропагандистську кампанію популяризації його положень.

За короткий час на адресу Президії Верховної Ради УРСР надійшло понад 230 тисяч зауважень і пропозицій до офіційного законопроекту про вибори, сім варіантів альтернативних проектів. Така активність населення України на фоні зростання впливу НРУ та інших демократичних формувань змусила партійну владу республіки врахувати громадську думку із цього питання. На пленумі ЦК КПУ 18 жовтня 1989 р. новий перший секретар ЦК Компартії України В.Івашко заявив про недоцільність виборів З’їзду народних депутатів України та виборів від громадських організацій. А 28 жовтня Верховна Рада УРСР прийняла закон про вибори [20], який, в основному, відповідав пропозиціям і вимогам демократичних сил (положення про вибори президента республіки було відхилене). Таким чином, було здобуто перемогу, яка дозволила представникам опозиційних до партійної влади організацій боротися за політичну владу в Україні законними цивілізованими методами.

Нові вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад припали на період суспільного піднесення й домінування в громадсько-політичному житті Києва, Львова та інших областей західноукраїнського регіону новітніх формувань, зростаючого критичного ставлення населення до комуністичної влади. Так, своєрідним прологом майбутньої перемоги демократичних сил Прикарпаття весною 1990 р. стало обрання на виборах замість вибулого депутата в жовтні 1989 р. народним депутатом СРСР одного з лідерів НРУ Д.Павличка. Його виборча кампанія проходила під диктовку місцевих неформалів, на що місцевий обком так і не знайшов ефективної протидії [12, арк.34–35].

Важливе значення для консолідації демократичних сил України мало утворення в листопаді Демократичного блоку та прийняття ним виборчого маніфесту, у якому висувалася програма побудови демократичної суверенної України [25, с.74]. На місцях під егідою крайових організацій НРУ формувалися обласні демократичні блоки, до яких входила більшість опозиційних до компартії організацій. Вони узгоджували виборчі списки кандидатів на депутатські місця, а хід виборчої боротьби широко висвітлювали на сторінках неформальних газет. В умовах партапаратного контролю над офіційними ЗМІ різко зросла роль самвидавної преси, а період осені 1989 – зими 1990 рр. став апогеєм її дієвості та впливовості.

На першому етапі виборчої кампанії – висунення та реєстрації депутатів – представники демократичного табору діяли достатньо злагоджено. Оскільки положення закону про вибори передбачали, що право висунення претендентів у кандидати в депутати належить трудовим колективам або ж зареєстрованим державними органами

громадським організаціям, то більшість висувань від демократичних сил здійснювалася саме колективами підприємств та організацій. Офіційно з новітніх формувань зареєстрованим було тільки Товариство української мови, тому його регіональні організації брали на себе місію висунення претендентів у кандидати представників від Руху, УГС, інших опозиційних структур, їхню офіційну реєстрацію. Тактика демократів зводилася до підтримки тих кандидатів, які заявляли про свою прихильність до ідей докорінних політичних і соціально-економічних перетворень, національного відродження, суверенізації України.

Агітаційний етап позначився ефективним використанням демократичними силами традиційних для них форм масового впливу: мітингів, демонстрацій, зібрань прихильників відновлення українських церков. Потужним виявом національного піднесення стала проведена 21 січня 1990 року акція єднання українських земель – “живий ланцюг” між Галичиною й Центральною Україною на честь роковин злуки ЗУНР і УНР.

Нові умови, у яких проводилися передвиборні змагання, сприяли популяризації на широку аудиторію основних програмових засад найбільш потужної опозиційної в Україні сили НРУ, тож не дивно, що саме національно-демократичне звучання гасел Руху, помножене на місцеву специфіку краю, відіграло важливу роль у ході пропагандистської кампанії виборів. Другим важливим чинником успішної для демократичних сил тактики ведення виборчої боротьби стала координація зусиль у такому принципово важливому аспекті, як підбір і висунення кандидатів у депутати до Верховної Ради УРСР. Реєстрація кандидатів по округах була здійснена за принципом підбору найбільш активних і популярних на місцевому рівні кандидатур від демократичного блоку, які б могли успішно протистояти апаратним претендентам і не скласти конкуренцію один одному.

Якісно змінилася не тільки суспільно-політична ситуація в регіоні, зазнали змін і процедури самих виборів. Перед виборцем постало нелегке завдання – вибрати серед 10–15 кандидатів одного. При цьому принцип голосування “проти”, коли більшість прізвищ кандидатів закреслювалася, мав певну психологічну специфіку для багатьох громадян, оскільки підсвідомо він дозволяв їм викреслювати саме тих претендентів, які в реальному житті володіли повнотою влади й мали відповідний суспільний статус.

Певною особливістю виборів був помітний розрив між ступенем політичної свідомості та демократичних настроїв міських і сільських жителів. Політичні події літа – осені 1989 р. значною мірою сприяли піднесенню громадської активності міського населення, його згуртованості навколо все більш популярних у загалі національно-демократичних лозунгів. Суспільні настрої села здебільшого ще визначалися поведінкою та характером конкретних персоналій місцевого й районного керівництва, тому тут загальнодемократичні ідеї мали менший вплив і переважали конкретніші, соціальні критерії мотивації. Тож не дивно, що саме цей аспект у рамках передвиборних обіцянок експлуатувався партійними агітаторами в спілкуванні з виборцями, яким в обмін на підтримку на виборах обіцяли дороги, газифікацію, автобусне сполучення, будівництво шкіл тощо.

За таких умов основне навантаження щодо підтримки демократичних представників лягало на місцеві осередки НРУ, ТУМ та інших громадських організацій, яким доводилося, долаючи опір і відкриту протидію адміністративного ресурсу – консервативної частини місцевих керівників (голів сільрад, директорів шкіл, голів і парторгів колгоспів, підпорядкованих комітетам партії), організувати зустрічі з кандидатами демократичного блоку. Виступи та програми “рухівських” кандидатів, побудовані на різкій критиці існуючої системи, знаходили підтримку серед багатьох учасників передвиборних зібрань, і тоді зредаговані партактивістами сценарії “неприйняття трудящими чужих ідей” і “чужих” кандидатів змінювалися відкритістю та гостротою

обговорення складних суспільних проблем, загостренням дискусій, до яких більшість номенклатурних висуванців були не готові.

Так, перший секретар Тернопільського обкому компартії В.Острожинський пояснював це пасивним сподіванням партійних керівників на авторитет власної посади, тому при виникненні гострої дискусії більшість з них втрачала здатність ефективно протистояти неформалам [8, арк.15]. Івано-Франківський міськком партії відзначив чітку й організовану, з продуманою концепцією і тактикою боротьби, кампанію рухівців за своїх кандидатів [11, арк.310]. Львівський обком, володіючи докладною інформацією про програму дій крайової організації НРУ, запобігти ініціативі демократів так і не зумів [17, арк.76–160].

Під завісу агітаційної кампанії немало претендентів на депутатський мандат уже відкрито експлуатували демагогію як один із методів створення навколо себе безкомпромисного борця з існуючими недоліками. І кандидатам від демократів, і представникам партійно-державних органів були притаманні значний популізм, критично-руйнівний запал риторики. І все ж більшість представників демократичного блоку відкрито декларували гасла суспільного оновлення на принципах національного суверенітету, політичної та економічної багатоманітності, у той час, як намагання номенклатурних осіб прилучитися до цих гасел негативно сприймалися електоратом.

Саме голосування пройшло достатньо спокійно й організовано, без відвертих порушень і надзвичайних ситуацій, продемонструвавши справді демократичний потенціал суспільства. Участь виборців склала 85 відсотків внесених у списки. Депутатський склад Верховної Ради УРСР оновився на 90%, майже четверту частину його (понад 120 мандатів) становили представники демократичного табору. Абсолютний результат обраних від демократичного табору депутатів парламенту в західних областях належав Львівщині – 24 чол., з них 6 представників УГС, 11 з 12 було обрано на Прикарпатті, 8 – на Тернопільщині, 6 – на Волині, 5 – на Рівненщині й один у Закарпатті. Народними депутатами УРСР стали колишні політ'язні, активні учасники УГС Л.Лук'яненко, М.Горинь, Б.Горинь, С.Хмара, І.Калинець, Б.Ребрик, Л.Горохівський, В.Чорновіл. Останній був обраний і головою Львівської обласної ради. Усі вони ввійшли до складу опозиційної парламентської фракції Народної Ради, утворивши разом з демократично налаштованими депутатами з інших областей кістяк представників національно-демократичних сил в українському парламенті.

Значну кількість мандатів здобули демократи й у місцевих органах, насамперед, в обласних радах. У трьох галицьких областях у цих радах комуністи опинилися в значній меншості, набравши по 20 відсотків від загальної кількості місць у Львівській та Івано-Франківській, трохи більше 40 відсотків – у Тернопільській обласних радах. Але й тут партійна статистика зараховувала до свого активу частину депутатів – членів КПРС, які висувалися та підтримувалися Демократичним блоком. Так, наприклад, в Івано-Франківській облраді із 137 депутатів тільки 4 представляли номенклатурних працівників партійно-державних органів [14, арк.2]. Схожою була ситуація і в багатьох районних і міських радах, хоча загальний відсоток обраних там демократів був нижчим, а в окремих районах комуністи зберегли формальну більшість.

Найбільш чітко про причини політичної поразки компартії на виборах у західних областях висловився перший секретар Тернопільського обкому партії В.Острожинський, відзначивши, що надмірна централізація діяльності партійних структур, відсутність реальної демократизації в партії, нав'язування місцевим комітетам готових і часто непродуманих рішень “верхів”, примусове їхнє виконання й призвели до падіння авторитету партії та провалу помилкової лінії на конфронтацію з демократами, за що довелося заплатити втратою політичної влади [8, арк.12]. Не менш важливим фактором програшу було ігнорування компартією національно-культурних процесів, а ті рішення,

які приймалися, не знаходили практичного втілення, що в умовах Галичини мало для комуністів фатальні наслідки.

Перемога демократичних сил на виборах не тільки вплинула на політичну ситуацію, але і якісно змінила систему владних відносин у регіоні. У результаті приходу до органів державної влади нових народних обранців компартія в галицьких областях опинилася в опозиції й у представників демократичних сил з'явилася можливість використати в боротьбі з комуністичною партією власну зброю її держави – інституції органів рад. Уперше за 50 років представницькі та виконавчі органи рад формувалися на демократичній виборній основі, ліквідувавши існуючу до цього практику номенклатурного займання державних посад за згодою партійних комітетів. Обкоми й райкоми втрачали реальну можливість безпосередньо впливати на підбір кадрів, а їхні представники в радах, опинившись у меншості, не могли проводити визначену партійну лінію. Така ситуація стала несподіваною для місцевих партійних органів, адже більшість обкомів заздалегідь мали підготовлені плани проведення сесій новообраних рад [10, арк.40–43].

Перші ж кроки новообраних рад указували на рішучість виконати ті передвиборні обіцянки, які безпосередньо залежали від їхньої компетенції та прав. Першими в цьому напрямі стали рішення про підняття над адміністративними будинками рад синьо-жовтих прапорів. 14 березня прапор було піднято над приміщенням міської ради Стрия (Львівська область), 3 квітня над міськими ратушами Львова й Івано-Франківська, 9 квітня обласні ради трьох галицьких областей ухвалили рішення про використання національної символіки при відзначенні офіційних заходів [5, арк.47–49]. Слід відзначити, що у Львівській та Івано-Франківській обласних радах ухвали підписували голови рад угеєсівець В.Чорновіл і рухівець М.Яковина, у Тернопільській же голосував і підписував цю ухвалу голова ради – перший секретар обкому В.Острожинський [5, арк.40]. Подібні рішення приймала й більшість районних і міських рад, а там, де головами рад були обрані комуністи – керівники місцевих партійних комітетів, демократично налаштовані депутати вимагали відповідних ухвал, здійснюючи політичний тиск на комуністичних представників.

Зрештою, нові ради вийшли з-під контролю і ЦК КПУ, адже з відміною 6-ї статті Конституції СРСР компартія втрачала статус “державної” партії. Усвідомлюючи це, ЦК КПУ ще 30 березня спішно “провів” через Президію Верховної Ради УРСР старого скликання постанову про виведення з-під керівництва рад ЗМІ й органів внутрішніх справ. Крім того, у надрах апарату ЦК розглядали внесений керівниками правоохоронних органів проект указу Верховної Ради УРСР, спрямований на посилення адміністративних і кримінальних покарань щодо учасників і організаторів несанкціонованих мітингів (з огляду на проведення 31 березня в регіоні мітингової хвилі на підтримку рішення парламенту Литви про державну незалежність) і з пропозицією про введення мораторію на проведення публічних заходів у республіці, який усе ж не був підтриманий [7, арк.44–48].

Першою ознакою виконання прийнятих ЦК КПУ рішень було підпорядкування партійним комітетам спільних до цього часу з місцевими радами пресових видань і початок потужної пропагандистської кампанії проти новообраних рад. Дії місцевих комітетів партії здійснювалися відповідно до прийнятого 13 квітня на засіданні політбюро ЦК КПУ документа “Заходи по стабілізації політичної ситуації в західних областях” [4, арк.23–26]. Публічну оцінку ситуації в західних областях ЦК КПУ дав в опублікованій “Заяві ЦК КПУ, Президії Верховної Ради та Ради Міністрів УРСР” від 17 квітня [19], яка мала характер політичної дезінформації, оскільки більшість висунутих у ній звинувачень новообраним радам як, наприклад, у деструктивності (“прагнення певних політичних сил здійснювати свої амбіційні наміри”) і сепаратизмі (“нав’язуванні ними населенню ідеї галицької автономії”) були надуманими.

Реакція місцевих рад була миттєвою: до 20 квітня свої відповіді на заяву, у яких спростувалися висунуті звинувачення, прийняли Івано-Франківська обласна, Долинська й Галицька районні ради на Прикарпатті, Львівські обласна й міська ради, ряд районних рад Львівщини й Тернопільщини [4, арк.40–43]. У різних варіаціях у них стверджувалося головне – оцінка ситуації, подана в заяві від 17 квітня, не відповідає дійсності, сама заява є провокаційною, спрямованою на гальмування демократичних процесів в Україні [6, арк.98–101].

Щоб ослабити залежність представницьких органів від компартії, 20 квітня Львівська обласна рада прийняла рішення про розмежування функцій рад і партійних органів, а 26-го квітня – Декрет про владу, у якому заявлялося про неприпустимість прямого впливу будь-яких партійних органів на діяльність посадових осіб рад і містилася рекомендація про недоцільність членства в партіях керівників рад і працівників правоохоронних структур [5, арк.75]. Аналогічні документи були прийняті обласними радами Івано-Франківської та Тернопільської областей.

Швидко динаміку розвитку політичної ситуації в регіоні, падіння авторитету та впливу партійних органів визнавали й місцеві обкоми партії [13, арк.4–13]. При цьому керівники західноукраїнських обкомів, доповідаючи 27 квітня на нараді в ЦК КПУ про стан політичної ситуації в областях, наголошували, що “на противагу демократичним силам трьох областей, які діють чітко і злагоджено, з партійного боку ніхто не виступає координатором дій партійних комітетів” [14, арк.10].

Перші сесії демократично обраних рад визначили пріоритетні напрями подальшого розвитку суспільно-політичного життя: поглиблення демократизації й забезпечення умов для становлення багатопартійності, департизацію – виведення за межі промислових підприємств, організацій і установ партійних і комсомольських осередків, припинення впливу парткомів на виробничі процеси, деідеологізацію освіти, упровадження національних традицій у систему навчання й виховання. Нові політичні умови сприяли піднесенню могутнього національно-культурного руху, який опирався на традиції суспільного життя та суспільної свідомості галичан часів визвольних змагань 1918–1920 рр. і 40–50-х рр. (пам’ять про січове стрілецтво, націоналістичне підпілля, боротьбу ОУН та УПА), традиції дорадянської діяльності громадських і культурницьких організацій. Не випадково більшість новостворених інституцій мали виразно традиціоналістський характер, посилялися на реальних, а інколи й на уявних попередників, символізуючи цим повернення до тих елементів європейського громадянського суспільства, що були в Галичині в першій половині ХХ ст.

Отже, вибори 1990 року показали високий потенціал демократичного розвитку України, оскільки засвідчили можливість і перспективу змін у політичній системі республіки мирними демократичними методами. Незважаючи на формальну перемогу правлячої компартії, фактичний стан речей, особливо в розрізі стосунків влади й національно-демократичної опозиції, указував на прискорення процесів формування нової за якістю політичної еліти України, яка вже ставила перед собою завдання розширення державно-національного суверенітету, використовуючи, у першу чергу, парламентські форми діяльності. Перемога на заході республіки на місцевому рівні національно-демократичних сил відображала не тільки стан суспільних настроїв мешканців регіону, але й суттєво прискорила демократизацію політичного життя в Україні загалом.

1. Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф.1. Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 11, спр. 2036, арк. 1–68.
2. Там само, спр. 2038, арк. 1–148.
3. Там само, спр. 2039, арк. 1–242.
4. Там само, спр. 2163, арк. 1–54.
5. Там само, оп. 32, спр. 2751, арк. 1–266.
6. Там само, спр. 2764, арк. 1–196.
7. Там само, спр. 2872, арк. 1–200.

8. Там само, оп. 55, спр. 6786, арк. 1–85.
9. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 1П. Івано-Франківський обласний комітет Компартії України, оп. 1, спр. 5450, арк. 1–76.
10. Там само, спр. 5455, арк. 1–48.
11. Там само, спр. 5473, арк. 1–355.
12. Там само, спр. 5481, арк. 1–41.
13. Там само, спр. 5559, арк. 1–52.
14. Там само, спр. 5560, арк. 1–10.
15. Державний архів Львівської області, ф. ПЗ. Львівський обласний комітет компартії України, оп. 62, спр. 465, арк. 1–182.
16. Там само, спр. 557, арк. 1–223.
17. Там само, спр. 803, арк. 1–153.
18. Там само, ф. П4. Львівський міський комітет компартії України, оп. 49, спр. 99, арк. 1–124.
19. Заява Центрального Комітету Комуністичної партії України, Президії Верховної Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР від 17 квітня 1990 року // Радянська Україна. – 1990. – 18 квіт. – С. 1.
20. Про вибори народних депутатів Української РСР: Закон УРСР від 27.10.1989 р. № 8304-XI // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1989. – Додаток до № 45.
21. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР (1939–1989 рр.): зб. документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1989. – 456 с.
22. Алексеев Ю. Україна на зламі історичних епох: державотворчий процес 1985–1999 рр. : навчальний посібник / Ю. Алексеев, С. Кульчицький, А. Слюсаренко. – К. : Епс Об, 2000. – 296 с.
23. Бойко О. Вибори до Верховної Ради СРСР: випробування сил політичної опозиції / Олександр Бойко // Нова політика. – 2001. – № 1. – С. 31–33.
24. Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр. : основні тенденції суспільно-політичного розвитку : монографія / О. Д. Бойко. – К. : ППІЕНД, 2002. – 306 с.
25. Гарань О. Убити дракона: з історії Руху та нових партій України / О. Гарань. – К. : Либідь, 1993. – 200 с.
26. Кобута С. “Неформальні” громадські організації у 1987–1989 роках як попередники українського політичного руху / С. Кобута // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія “Історія”. – 2008. – Вип. 1. – С. 125–134.
27. Кульчицький С. Державотворчий процес в Україні : підсумки першого п’ятиріччя / Станіслав Кульчицький // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 69–78.
28. Литвин В. М. Історія України : у 3 т. / В. М. Литвин. – К. : Альтернатива, 2005. – Т. III : Новітній час (1914–2004). – Кн. 2. – 640 с.
29. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці / Володимир Литвин. – К. : Абрис, 1994. – 495 с.

This article studies the conditions of conducting and the consequences of the Ukrainian election in 1990 held both on the republican and regional level. The peculiarities of the processes of the preparation, development and character of the election company, as well as the political-ideological positions of its participants are observed. The article proves that the election in 1990 became the first democratic elections which changed the system of relations in policy and power, deepened the democratization process of the Ukrainian society and strengthened the struggle for the national sovereignty.

Key words: *election, democratization, communist authority, national-democratic forces, non-registered organizations, political struggle.*